

ЕВТАНАЗІЯ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНИЙ СТАН

Представлено історичний аспект одного з «плодів» сучасної цивілізації – евтаназії, що стає дедалі частіше застосовуваною. Сьогодні все численніші голоси лунають на користь загального узаконення евтаназії, право на неї пропагують в засобах масової інформації, а процес її легалізації в європейських країнах набирає швидких обертів. Авторка акцентує на вартості кожного людського життя і звертає увагу на те, що для вирішення питання евтаназії потрібно якнайбільшої консолідації та співпраці всіх людей доброї волі, організацій та установ із захисту недоторканності людського життя, поширення правдивої інформації про згубність евтаназії та виховання пошани до людського життя.

Ключові слова: смерть, евтаназія, право на життя, фізичні і моральні страждання, невиліковна хвороба.

Вступ

Земне життя кожної людини неминуче закінчується смертю, якій здебільшого передують страждання. Різного характеру терпіння є складовою щоденного досвіду людини, спонукаючи її – в кожній історичній епосі та в кожній культурі – шукати відповідь на питання про сенс і вартість страждання, які, своєю чергою, тісно пов'язані з питаннями про сутність людини та зміст її життя. Минуле століття було багатим на наукові відкриття, які змінили обличчя світу, зумовивши небувалий поступ у медичній науці. Проте це не зменшує кількості проблем, а навпаки – ставить нові виклики перед суспільством.

Щоби якомога повніше проаналізувати сучасні дискусії про евтаназію, необхідно переглянути історичний шлях, пройдений етичною думкою в медицині за час, який передувє виникненню самого терміна «евтаназія».

Аналіз проблем, пов'язаних із практикою евтаназії, в історичній ретроспективі набуває особливого значення в контексті етичних питань, які орієнтуються на пояснення причин і концепцій життя, що лежать в основі таких практик. Сьогодні спостерігаємо жвавіше зацікавлення історичними дослідженнями у сфері уявлень про смерть у різних народів на різних щаблях цивілізаційного розвитку¹.

Іншомовних досліджень на тему евтаназії достатньо, проте відчувається великий брак україномовних видань, що розглядали б цю проблему в богословсько-моральному контексті. Отже, для висвітлення історично-суспільного контексту евтаназії, зокрема в юдейській традиції та ранньохристиянському періоді, спиратимусь на працю: Е. Дж. Ларсон, Д. В. Амундсен. «Інша смерть: Евтаназія і християнська традиція»². Для розуміння передумов запровадження евтаназії офіційно та сучасного стану проблематики в Голландії корисною була книга: Г. Мазур. «Етична оцінка легалізації евтаназії в Нідерландах»³. Важливі питання щодо медичних аспектів у царині етичних принципів у взаєминах між лікарем і пацієнтом порушив А. Я. Іванюшкін у статті «Історія медичної етики та медико-біологічних експериментів над людиною й тваринами»⁴. Для повноти висвітлення проблематики евтаназії додатково використовуватиму літературу із соціології, медицини, а також суспільно-політичні документи. Для порівняльного аналізу дослідження історичної ретроспективи та актуального статусу евтаназії вдаватимусь не лише до католицьких моралістів, психологів, філософів та медиків, але й до православних і протестантських богословів.

Позаяк в Україні відсутні ґрунтовні дослідження на тему евтаназії, основна мета цього дослідження – подати вичерпний аналіз проблематики, починаючи від етимологічного походження самого терміна до сучасного його розуміння. Окрім наукового аналізу, не менш важливо формувати в українському суспільстві громадську думку щодо евтаназії. Адже українські медіа та інші структури, в контексті появи 2015 року законопроекту «Про забезпечення права людини на гідне закінчення життя», під виглядом милосердя та співчуття до невиліковно хворого активно лобюють та агресивно пропагують проевтаназійну ідеологію.

¹ Э. Сгречча, В. Тамбоне. *Биоэтика* / перекл. В. Зелинский, Н. Костомарова. Москва 2002, с. 12.

² E. J. Larson, D. W. Amundsen. *A Different Death: Euthanasia and the Christian Tradition*. Illinois: Downers Grove 1998.

³ G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*. Kraków 2003.

⁴ А. Я. Иванюшкин. История медицинской этики и медико-биологических экспериментов на человеке и животных // *Биоэтика: принципы, правила, проблемы* / ред. Б. Г. Юдин. Москва 1998, с. 73-92.

У пропонуваному дослідженні використовуватимемо два методи: історичний – щоб продемонструвати, як явище евтаназії формувалося протягом століть у різних історичних епохах; та аналітично-синтетичний, за допомогою якого синтезуватимемо зібрані положення, на основі чого подамо моральну оцінку даній проблемі евтаназії.

Евтаназія в античності

В античну епоху траплялися випадки вбивства неповносправних дітей з евгенічних⁵ мотивів, а хворих і старців – з економічних. У новітніх часах систематичне знищення невеликовно й психічно хворих застосовували німецькі нацисти. Однак тоді ця проблема не мала вельми широкого розголосу. Тепер евтаназія набуває масштабів загальноновизнаної практики із зростанням кількості тих, хто дає свої голоси на користь схвалення евтаназії та визнання за особою права вирішувати можливості щодо власної смерті.

У стародавніх культурах: вавилонській, єгипетській, індійській, юдейській, грецькій та римській – уміння лікувати свідчило про «божественне» покликання людини й означало приналежність до еліти суспільства, як правило, до жерців. У стародавній Індії, ще за півтора тисячоліття до Христа, той, хто починав опановувати лікарський фах, складав професійну присягу: учень зобов'язувався глибоко поважати свого вчителя – навіть до особистої самопожертви; вести аскетичне життя; ставити потреби пацієнта вище від особистих інтересів; зберігати професійні секрети; засуджувалося втручання лікаря в процес відходу людини⁶.

Аналізуючи етичні вказівки античності, розрізняємо дві моделі моральних зобов'язань, що сформувалися на той час. Першу можна вивести з Кодексу Хаммурапі (1750 р. до Христа). Документ не звертається до сумління лікаря, а ставить високі професійні вимоги. Він гарантує медикові високу нагороду за успішну терапію, в протилежному ж разі – суворе покарання. Отож, можливо, так само ставилися б до лікаря, котрий позбавив би свого пацієнта життя, навіть, якщо це було за бажанням того⁷.

Присяга Гіппократа є взірцем другої моделі, яка опирається на почуття моральної відповідальності за свої дії та пошани до життя людини. Вона містить уривок, що рішуче заперечує будь-які евтаназійні дії, а також

⁵ Євгеніка – практика запобігання можливому погіршенню спадкових якостей людини, а в перспективі – вдосконалення цих якостей. Див.: П. І. Черв'як. *Медицина енциклопедія*. Київ 2001, с. 273.

⁶ А. Я. Иванюшкин, Б. Г. Юдин. *История медицинской этики и биомедицинских экспериментов на человеке и животных // Введение в биоэтику* / ред. Б. Г. Юдин. Москва 1998, с. 103-104.

⁷ K. Malinowska, K. Urban. *Historia eutanazji // Służba Życiu* 1 (2003), с. 4.

свідому співучасть лікаря у смерті людині: «Я не дам нікому, навіть якщо мене про це попросять, жодного смертельного засобу та ніколи нікому не вкажу на шлях для здійснення подібного задуму»⁸. Гіппократів лікар зобов'язувався не допомагати хворим чинити самогубство, а також у жодному разі не умертвляти їх, навіть на виразне прохання. В лексичі Гіппократа не зустрічаємо терміна «евтаназія», але цитований уривок із «Присяги» однозначно не допускає, а ще більше – забороняє такий моральний вибір лікаря стосовно вмираючого, котрий у сучасній літературі з медичної етики названо «активною евтаназією». Також, як розуміємо з тексту, лікареві заборонено «асистувати при самогубстві»⁹.

Отже, етика Гіппократа – це система морально-етичних наказів, вимог, заборон, що регулюють практику лікування, визначають відносини лікаря і пацієнта, ставлення лікаря до колег, а також до свого фаху та до суспільства. Основні принципи етики Гіппократа: абсолютна повага до хворого (насамперед – заборона будь-якої шкідливої дії); повага до людського життя; повага до особистого життя пацієнтів; дотримання конфіденційності; повага до медичної професії. Етика Гіппократа мала великий вплив на формування моральної свідомості медиків Стародавньої Греції і Риму. Невдовзі канони «Присяги» в майже незмінній формі утвердилися в усіх записах і доповідях з медичної етики не тільки християнського світу, а й у єврейській культурі та медицині, були натхненням для мусульманської філософії медицини, яка доручала шанувати життя та наголошувала на основному обов'язку лікаря – не зашкодити¹⁰. Присяга до сьогодні є системою принципів для медичних кодексів та декларацій¹¹.

Хворих дітей було дозволено вбивати в античній Спарті (IX-VI ст. до Христа). Деякі джерела свідчать, що в Спарті серед новонароджених відби-

⁸ Див.: А. Я. Иванюшкин, Б. Г. Юдин. История медицинской этики и биомедицинских экспериментов на человеке и животных, с. 99.

⁹ А. Я. Иванюшкин. История медицинской этики и медико-биологических экспериментов на человеке и животных // *Биоэтика: принципы, правила, проблемы* / ред. Б. Г. Юдин. Москва 1998, с. 78.

¹⁰ Ґрунтова освіта, здобута в Афінах, а також досвід, набутий пізніше під час численних тривалих навчань та подорожей по всьому тогочасному світу – тобто доки сягала грецька культура, спричинили те, що славу Гіппократа підтверджував Платон, порівнюючи його з Фідієм; Арістотель називає його почесно «Великим», а Аполлоній – «Божим». Завдяки освіті та вмінню цілісно бачити пацієнта, його недомагання, пов'язані з хворобою, а також потреби і права пацієнта як людини, Гіппократ пристосовував мистецтво медицини до грецьких філософсько-раціональних концепцій «причини й наслідку» – без модного софізму і чистого емпіризму. Див.: Z. Chłap. Od Hipokratesa do dobrego samarytanina: Uwagi o etyce lekarskiej // *Ethos* 9 (1996/3-4), с. 149-150.

¹¹ Ґеневська декларація (1948 р.), Міжнародний кодекс медичної етики (Лондон, 1949 р.), Сіднейська декларація (1969 р.) та ін.

рали здорових дітей, а хворих скидали з узгір'їв Тайгету. Така ж доля чекала й нездатних до боротьби людей похилого віку¹². Отже, скидаючи зі скелі неповносправних осіб, учиняли, як сьогодні кажемо, евтаназійні чи евгенічні дії.

Свідома елімінація неповносправних як постулат з'явилася в античних утопіях, що стосувалися ідеальної держави. Цю практику схвалив Платон (бл. 427-347 рр. до Христа) в трактаті «Держава». Філософ уважав, що життя осіб, котрі не сприяють розвитку держави й самі не розвиваються, не має жодної вартості, тому завчасна смерть буде для них справжнім добром. Він писав, що лікар повинен дозволити померти таким особам, а тих, «хто має душу нікчемну й невиліковну, навіть убити»¹³. Проте цей фрагмент можна трактувати по-різному. Якщо його прийняти буквально, то Платон був прихильником того, щоб вилучати з ідеального суспільства розумово хворих людей, і це є особливо жахливою формою евтаназії. Однак можна пояснити «хворобу душі» як рису важких злочинців, яких Платон в іншому місці «Держави» називає «хворими душами»¹⁴. Таке тлумачення тексту мало би свідчити про елімінацію загрозливих злочинців із суспільства через застосування до них кари смерті¹⁵.

Подібні висловлювання можна знайти в Арістотеля (384-322 рр. до Христа), котрий твердив, що відповідальні за спільне добро повинні запобігати існуванню дітей із вадами¹⁶. Однак, за Арістотелем, мужність належить до важливих чеснот, тому він противився пошукам виходу у смерті в тяжких ситуаціях¹⁷; філософ твердив, що самогубство є боягузством¹⁸. За цим постулатом Арістотель не міг схвалити допомоги лікаря у здійсненні самогубства.

Терміном «добра смерть», особливо в колах філософів-стоїків, називали «достойну смерть», яка личить освіченій людині. Для філософів-стоїків, котрі керувалися ідеалом атараксії, тобто повного спокою і байдужості, яких досягали

¹² J. Kalniuk. Eutanazja negacją – wartości życia i powołania człowieka // *Chronić i wspomagać ludzkie życie* / ред. К. Kaczmarczyk. Kraków 2000, с. 73.

¹³ Платон. *Держава*. 407 / перекл. з грецьк. Дз. Коваль. Київ 2000, с. 94.

¹⁴ Там само, 408, с. 95-96.

¹⁵ M. Machinek. *Śmierć w dyspozycji człowieka: Teologia moralna wobec problemów etycznych i kresu życia ludzkiego*. Olsztyn 2001, с. 47-48.

¹⁶ «[...] нехай чинним буде той закон, що жодної калічної дитини годувати не слід». (Арістотель. *Політика*, 7, XIV; цит. за: Арістотель. *Політика* / перекл. з давньогр. і передм. О. Кислюк. Київ 2000).

¹⁷ «[...] смерть і рани принесуть мужньому страждання, причому всупереч його волі, але він витерпить їх, оскільки це прекрасно і оскільки не витерпіти ганебно» (Арістотель. *Нікомахова етика*, 3, 12 (11176); цит. за: Арістотель. *Нікомахова етика* / перекл. з давньогр. В. Ставнюк. Київ 2002).

¹⁸ «Вмирати, щоб позбутися [...] якого-небудь страждання, властиво не мужньому, а, швидше, боягузу, адже це зніженість – уникати труднощів, і зніжений приймає смерть не тому, що це прекрасно, а тому, що це звільнює від зла» (Там само, 3, 11 (1116а)).

через опанування почуттів, евтаназія означала гідну смерть, що могла бути будь-якої форми, однак прийнятною, щоб опанувати себе. У філософії стоїків дуже наголошувалося на індивідуумі та його свободі. Звідси впливає згода цього філософського напрямку не тільки на відбирання собі життя, але й на лікарську допомогу при самогубстві, коли хвороба чи інші обставини ведуть до розпаду особистості та обмеження власної свободи¹⁹.

Найдавнішим письмовим свідченням, де поняття евтаназії з'являється у формі прикметника «*euthanatos*» для окреслення смерті людини, швидкої і майже безболісної, є уривок із комедії грецького поета Кратінія (500-420 рр. до Христа). У цьому фрагменті Кратіній говорить про «легку смерть» на противагу «тяжкій смерті» Геродота, який помирав від смертельної недуги. «Легка смерть» тут означає смерть без страждань. Це поняття в подібному значенні вживає й інший античний комедійний письменник – Позидип (330 р. до Христа), котрий перший використав іменник «*euthanasia*» у комедії «Мирмекс». «Добра смерть», за Позидипом, – це найкращий дар, який людина може випросити для себе у богів²⁰.

У відомого представника античної комедії Меандроса (бл. 342-292 рр. до Христа) поняття евтаназії поєднується із прагненням помирати в повноті сил. Саме Меандрос вважав, що тому, кого боги люблять, вони дозволяють померти в молодості. Ще інше значення поняття евтаназії, що відображає античний ідеал «*felici vel honesta morte mori*» (лат. «славна смерть на полі битви»), теж вважалося «доброю смертю»²¹.

Проблема втечі від життя існувала також у стародавніх римлян. Стиль римського мислення був запозичений від греків, тому і в римлян бачимо розбіжні переконання. Катон Молодший, переможений Юлієм Цезарем, забирає собі життя, вважаючи, що поразка – це ганьба. Марко Регілій, натомість, помирає від найважчих тортур у карфагенській неволі, але не вдається до самогубства, вважаючи його злочином. Прихильниками евтаназії хворих дітей були Ціцерон і Сенека (5 р. до Христа – 65 р. після Христа). Останній твердив, що в крайніх умовах, у важких життєвих ситуаціях, не треба боронити життя будь-якою ціною: «Завдаємо смерть новонародженим із вадами й навіть топимо дітей, якщо приходять на світ неповносправними та без форми. Але це не гнів, а продуманий розрахунок: відділити шкідливе від здорового»²².

¹⁹ M. Machinek. *Śmierć w dyspozycji człowieka*, с. 47.

²⁰ W. Bołoz. *Etyka chrześcijańska wobec problemów końca życia // Między życiem a śmiercią. Uzależnienia, eutanazja, sytuacje graniczne* / ред. W. Bołoz, M. Ryś. Warszawa 2002, с. 123.

²¹ M. Machinek. *Śmierć w dyspozycji człowieka*, с. 47.

²² Л. А. Сенека. *О гневе*, XV (цит. за: Л. А. Сенека. *Философские трактаты* / перекл. з лат. Т. Ю. Бородай. Санкт-Петербург 2000).

Поняття евтаназії у вищезгаданому значенні «лагідної смерті» використовують також інші античні автори. Светоній (63 р. до Христа – 14 р. після Христа) в «Житті імператорів» пише, що римському імператорові Августу, який загинув у Лівії, випала евтаназія – смерть легка і така, якої завжди прагнув²³. Марк Аврелій (121-180 рр.), римський імператор і відомий стоїк-мораліст, так окреслює своє ставлення до смерті: «Смерть – це спочинок від чуттєвих вражень, від смикання на мотузочках устремлінь, від перебігу думок, від служіння плоті»²⁴ та дає поради: «Не погорджуй смертю, а вподобай її, адже вона – із тих речей, яких бажає природа»²⁵; «Яким ти собі мислиш життя після відходу – так тобі вільно жити й тут; якщо не даватимуть – тоді вже йди з життя, але не так, наче зазнав чогось злого»²⁶.

Отже, поняття евтаназії в античній літературі лавірує між двома протилежними значеннями – «доброї смерті» і самогубства, яке визнавали кращим за важку смерть. З іншого боку, хоча сама процедура «смерті за бажанням» чи умертвлення неповносправних була відомою в античності, такі дії не називали евтаназією.

Однак один древній народ таки мав глибоку, розвинуту й переконливо висловлену віру в невід’ємну, онтологічну цінність людини. Цим народом були євреї. У юдейській літературі від Старого Завіту аж до V ст. ми не знаходимо жодного прикладу про єврея, що забрав би собі життя або просив когось убити себе, щоб уникнути хвороби. Чому ця література не містить прикладів про євреїв, що вчиняють самогубство, асистоване чи неасистоване, коли вони важко або смертельно хворі? І чому Талмуд мовчить на цю тему? Можна зробити висновок, що самогубство хворих було таким далеким від юдейського досвіду, що не потребувало коментарів рабинів чи тлумачів закону. Слід зауважити, що єврейський вислів «приємна смерть» трапляється у Вавилонському Талмуді кілька разів, але завжди з посиланням на біблійний припис: «Любитимеш ближнього твого, як самого себе», – як наказ про вибір найменш болючої страти для засудженого злочинця²⁷.

Отже, можемо твердити, що, крім небагатьох випадків, у античних джерелах поняття евтаназії не використовувалося ні в медичному контексті, тобто як допомога лікаря при вмиранні, ні як «смерть за бажанням», а побутувало радше як філософський ідеал смерті, вільної від негативного

²³ N. Aumonier, B. Beignier, P. Lerellier. *Eutanazja*. Warszawa 2003, с. 37-38.

²⁴ Марк Аврелій. *Наодинці з собою*, VI, 28 (цит. за: Марк Аврелій. *Наодинці з собою*. Роздуми / перекл. з гр. Р. Паранько. Львів: Літопис 2007).

²⁵ Там само, IX, 3.

²⁶ Там само, V, 29.

²⁷ E. J. Larson, D. W. Amundsen. *A Different Death: Euthanasia and the Christian Tradition*, с. 55.

досвіду, що часто передував їй, тобто важкої хвороби чи передсмертного страху. Йшлося, отже, більше про обставини, що супроводжували смерть, а не про її свідоме спричинення.

Евтаназія і християнська традиція

Християнство, прийнявши від юдаїзму переконання про життя людини як дару Божого, від початку виступало проти самогубства, зокрема й такого, яке виправдовували великим терпінням. Воно не обмежалося етикою Гіппократа, подібно ж поставилося до думки Платона й Арістотеля, ввівши нові поняття та нові цінності через навчання і надання практичної допомоги.

Один із них – обов'язок не лише лікувати, але й піклуватися, тобто і словом, і вчинком співчувати хворому. Це було справді революційним у ставленні до хворих, і ми продовжуємо відчувати його плоди. Тому, як ми побачимо далі, християнство завжди було противником евтаназії²⁸.

Жива Традиція Церкви від самих початків підтвердила заповідь «не вбивай». Про це свідчить «Дідахе» – найстаріший позабіблійний християнський текст:

«Є дві дороги, одна – життя, інша – смерті, але різниця між ними велика. А оце дорога смерті: не чинять милосердя нещасному, не помагають струженому, не зважають на Творця, натомість без докорів убивають немовлят і здійснюють аборти, відвертаються від убогого. Ви, діти, не майте з ними нічого спільного»²⁹.

Подібно «Пастир» Гермидоручає піклуватися людиною, виснаженою хворобою: «Багато хто, не можучи знести такого роду нещастя, заподіює собі смерть. Тож хто знає про таке горе людини і не визволяє її, чинить великий гріх і приймає на себе вину за її кров»³⁰. Цей уривок наводить на думку, що автор вважав самогубство через страждання дуже серйозним випадком, і кожен, хто міг би допомогти, але не зробив цього, не тільки поповнив важкий гріх, а й був винен у смерті такої людини.

Добровільна смерть не завжди означає пошук мучеництва. Святий Климент (155-220 рр.) засуджував тих людей, котрі добровільно зголошувалися урядовцям, які видавали християн на смерть. Але він був послідовним, коли вважав правдивим християнином того, хто «не відмовиться від свого кредо через страх смерті. [...] З любові до Господа він з найбіль-

²⁸ Г. Криштал. Евтаназія в контексті права на гідну смерть // *Гідність людського тіла* / ред. П. Гусак. Львів 2004, с. 91.

²⁹ *Дідахе. Наука дванадцятьох апостолів // Ранні Отці Церкви: Антологія* [= Витоки християнства, 1: Джерела, 1] / ред. Марія Горяча. Львів 2015, с. 23-24.

³⁰ *Пастир Гермидоручає*, Притча 10 // Там само, с. 303.

шою радістю відійде з цього життя [...]. З відвагою він іде до Господа, свого друга, Котрому він добровільно віддає своє тіло»³¹.

Опіка над хворими в навчанні Отців Церкви є виразом християнського милосердя. Святий Юстин († бл. 165 р.) закликав християнську спільноту до виконання обов'язку турбуватися про сиріт, вдів, хворих, бідних, ув'язнених, гостей, словом – про тих, котрі потребують допомоги. Св. Кипріяні (200-258 рр.) писав у «*De moralitate*», що опіка над хворими є перевіркою наших чеснот. Таким чином, можна переконатися, чи здорові готові служити хворим, чи родичі стануть чуйнішими до своїх рідних, чи пани є милосердними до своїх слуг, чи лікарі не залишають пацієнтів, які благають допомоги³².

Християнство істотно змінило свідомість, вбачаючи у житті Божий дар, а в самому стражданні – зміст і вартість, заперечуючи евтаназійну практику. Воно принесло цілком новий погляд на вмирання, підкреслюючи гідність людини як Божого творіння, «образу й подоби» Бога, істоти розумної, вільної, обдарованої безсмертною душею. Заради цієї гідності християнство відкинуло будь-яку думку про евтаназію чи вбивство. На Синоді в Ельвірі (306 р.) Церква накладала екскомуніку за вбивство дітей. Навчання Церкви завжди нагадувало, що агонія і вмирання людини є участю в Страстях Христа та Його наслідуванням³³.

У IV ст. християни почали засновувати лікарні, сиротинці та будинки для людей бідних і похилого віку. Звичайно такі будинки поєднувалися в одному закладі, як, наприклад, відомий добродійний комплекс, який створив св. Василій Великий (329-379 рр.) в Кападокії близько 372 р. Ці установи особливо поширилися на території Східного Середземномор'я³⁴.

Класичне вчення християнської традиції підтверджує св. Августин († в 470 р.), який осудив самогубство, навіть перед обличчям нестерпного болю, як прояв страху й слабкості. У творі «Про місто Боже» він зазначив: «Немає жодного авторитету, що давав би християнам право на самогубство»³⁵. В одному з листів св. Августин писав:

³¹ Климент Олександрійський. *Стромати*, 4, 4 (цит. за: Климент Олександрійський. *Стромати* / під ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; пер. Богословського відділення Київської православної богословської академії при філософсько-теологічному факультеті Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату 2012, с. 397).

³² A. Katolo. *Bioetyka starożytności chrześcijańskiej*, с. 15-16.

³³ S. Rosik. *Pokusa eutanazji a normatyw osobowej godności człowieka* // *Roczniki Teologiczne* 44 (1997/3), с. 28.

³⁴ E. J. Larson, D. W. Amundsen. *A Different Death*, с. 98.

³⁵ Августин. *О граде Божием I, XX* // Августин. *Творення*, т. 3. Москва 1994, с. 37.

«Ніколи не можна вбивати іншу людину, навіть якби вона сама цього хотіла чи, що більше, коли би про це просила, бо вона, будучи між життям і смертю, благає допомогти звільнитися душі, що бореться проти пут тіла та пробує з них вивільнитися; вбивство недопустиме й у стані, коли би хворий не був уже спроможний жити»³⁶.

Підсумовуючи, потрібно підкреслити, що, згідно з Отцями Церкви, медицина й опіка над хворими надавали можливість конкретної реалізації заповіді «люби ближнього твого, як себе самого». Милосердя у ставленні до хворих, слабких і дітей відкидало евтаназію. Отже, пришвидшення смерті хворих як етичне питання ніколи не поставало в літературі раннього християнства, немає також жодних свідчень, що в хворобі перевага була на боці смерті.

Від Середньовіччя до новітніх часів (до XX ст.)

У середньовічних трактатах про смерть не вживають терміна «евтаназія», рівно ж і в його основному античному значенні «лагідної смерті». Середньовічним ідеалом було відважне та спокійне приймання смерті, посланої Богом, як це представляли у життєвих свідченнях святих і сагах про лицарів.

Вплив християнства, що пропагувало недоторканність людського життя від зачаття до природної смерті, спричинив те, що тема евтаназії на багато століть зникла зі сторінок наукових трактатів, а також із дискусій учених і лікарів. Якщо й говорили про добру смерть, то в контексті так званого «*ars moriendi*», тобто мистецтва помирання³⁷. Це особливий жанр релігійної літератури епохи Середньовіччя, найвідомішими працями якого є: «*Admonitio moriendi*» Ансельма Кентерберійського (1034-1109 pp.) і «*De arte moriendi*» Йоана Герсона (1363-1429 pp.)³⁸.

³⁶ Августин. *Лист* 204, 5 (див.: *The works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century. Letters*, част. 2, т. 3: *Letters 156-210 (Epistulae)* / ред. Boniface Ramsey. New York 2004, с. 374).

³⁷ Цей аскетично-духовний ідеал стосувався радше життя, аніж моменту смерті, та означав правильний спосіб поведінки, згідний із християнською вірою, усвідомлюючи, що людина є смертною. Такий спосіб життя пропагував постійне внутрішнє приготування до часу смерті, див: М. Machinek. *Śmierć w dyspozycji człowieka*, с. 49-50.

³⁸ Автори, які належали до цієї літературної течії, писали книжки з порадами, вказівками й основними засадами, щоби приготувати вмираючого до доброї смерті. Спочатку ці тексти призначалися для священників, яких кличуть до вмираючого. Однак згодом їхнє призначення змінилося: поради використовували всі, хто товаришував з умираючим. Згодом адресати і зміст тих порадників змінилися ще більше. Вони були скеровані до всіх живих, щоби приготувати їх до доброї смерті. Умовою такої смерті служило гідне, моральне життя, за наказом: «Яке життя, така і смерть». Отже, «*ars moriendi*» мало насамперед релігійний вимір, бо добра смерть була ознакою спасіння. Література цього жанру виконувала функцію, яку сьогодні назвали б танатологічною педагогікою: W. Bołoz. *Etyka chrześcijańska wobec problemów końca życia*, с. 120.

Серед філософів цього періоду проблематику пришвидшення смерті найповніше розглядав св. Тома Аквінський (1225-1274 рр.), подавши у «Summa theologiae» моральну оцінку вбивства, самогубства й карі смерті³⁹. Цей філософ вважав, що людину не можна позбавляти життя, насамперед із богословських причин: «У кожній людині ми повинні любити природу, створену Богом». Єдиним винятком може бути спричинення смерті загрозливим злочинцям «з огляду на спільне добро»⁴⁰.

Дещо ширше св. Тома розглядає проблему самогубства, відкидаючи його з трьох причин. По-перше, «коли хтось убиває себе самого, то діє проти схильності природи, а також усупереч любові, яку кожен повинен мати до себе». Виступ проти природи є морально негативним учинком, бо «розум визнає природний закон моральним законом». По-друге, той, хто чинить самогубство, завдає шкоди суспільству, до котрого належить. Врешті, по-третє, людина, позбавляючи себе життя, приписує собі пріоритет Бога, який є Господом життя: «Лише єдиний Бог має право визначати час життя і смерті»⁴¹.

Треба підкреслити, що, за логікою св. Томи, у світлі вказаних аргументів рівно ж неприпустимою є евтаназія. Такої позиції безкомпромісного відкинення самогубства та евтаназії не спростовував ніхто до часів Відродження⁴².

Середньовічний етос не тільки заперечував евтаназію, але й виховував у лікарів почуття обов'язку не відмовлятися рятувати життя в безнадійних ситуаціях. Чимало видатних богословів цього періоду писали твори на тему обов'язкових засобів збереження життя, зокрема Сото, Банез, Санчез, Суарез⁴³.

У ренесансових утопічних поглядах на ідеальну державу знову з'явилося звертання до теми евтаназії. Томас Мор (1478-1535 рр.) в «Утопії» (хоч, як відомо, існують певні інтерпретаційні труднощі, що виникають

³⁹ W. Bołoz. *Życie w ludzkich rękach: Podstawowe zagadnienia bioetyczne*. Warszawa 1997, с. 21.

⁴⁰ Фома Аквинский. *Сумма теологии. Часть 2.2: Вопросы 47-122* / перекл. С. И. Еремеев. Киев 2013, с. 209-210.

⁴¹ Там само, с. 213-214.

⁴² Спочатку цієї позиції дотримувався і протестантизм, хоча її обґрунтовували дещо по-іншому: самогубство не вважається непростим гріхом, але при цьому стверджується, що рішення про долю душі у вічності належить єдино Богові, а отже, лише Бог може судити самогубця. Пізніше в протестантизмі висловлювали думку про те, що в деяких випадках самогубство є результатом психічної нерівноваженості. Однак ще далі пішов англійський поет Джон Донн (1572-1631 рр.). Як прелат Англійської Церкви, він намагався довести, що в певних випадках самогубство не порушує ні природного закону, ні норм людського розуму, ні Святого Письма, ні влади Бога над людським життям: Б. Г. Юдин, А. Я. Иванюшкин. *Смерть и умирание: Эвтаназия // Введение в биоэтику* / ред. Б. Г. Юдин. Москва 1998, с. 284.

⁴³ G. M. Atkinson. *Theological History of Catholic Teaching on Prolonging Life // Moral Responsibility in Prolonging Life Decisions* / ред. D. G. McCarthy, A. S. Moraczewski. St. Louis 1981, с. 100.

з особливостей жанру цього твору) пропагує ідеал чеснотливого життя, де тілесне й духовне здоров'я окреслене необхідною умовою – життя має бути приємне та без страждань. Якщо ж, незважаючи на здоровий спосіб життя, мешканець ідеальної держави важко захворіє, то Мор закликає обійняти його турботливою опікою, щоб той віднайшов здоров'я. Проте коли хвороба є не тільки невиліковною, а поєднана з болем і стражданням, то капелани, які опікуються недужими, а також урядовці ідеальної держави повинні заохочувати таку людину не противитися якнайшвидшій смерті, бо її життя є вже лише беззмистовним стражданням⁴⁴.

Як бачимо, Т. Мор в «Утопії» висловлювався за скорочення життя безнадійно страждаючих людей. Він вважав невиліковні недуги непотрібними тортурами, а скорочення життя – звільненням суспільства від тягара. Очевидно, треба запитати, чи сам Мор як християнин був би схильний підтримувати такий чітко сформульований постулат, чи маємо тут справу лише з «негативною утопією», якою автор, перш ніж пропагувати ідеал утопічної держави, прагне остерегти перед наслідками ладу, побудованого на раціональних засадах, спрямованих на прискорене досягнення цілей. Отож можна зробити висновок, що філософська думка Ренесансу в Європі схилилася до платонівської концепції евтаназії.

Середньовіччя не внесло змін до законів, які регулювали поведінку лікаря. Лише епоха Відродження принесла нові теорії, що стосувалися життя і смерті. В той час проблематика «лагідної смерті» виявляється через популярні фізіологічні течії, за якими кожна людина народжується зі стисло визначеним обсягом життєвої енергії. Раціональне використання цієї енергії гарантує не тільки довге життя, а й безболісну, лагідну смерть. Але в разі передчасного вичерпання енергії наслідком буде смерть – тривала й наповнена стражданнями⁴⁵. Однак переважно мислителі епохи Відродження у своїх творах оминали проблематику смерті й евтаназії, бо вона порушувала міф про загальність прогресу⁴⁶.

Впливовим мислителем Ренесансу, який кинув виклик традиційному християнському засудженню самогубства, був Мішель Монтень (1533-1592 рр.). Його твір «Ессеї» розкриває скептичний, секуляризований, навіть поганський світогляд. Перебуваючи під сильним впливом епікурейців та стоїків, Монтень

⁴⁴ Т. Мор твердив: «Якщо хвороба є не тільки невиліковною, а й спричиняє докучливий біль, навіває постійний страх, вищі урядовці мають схилити нещасних до рішення померти. Вони повинні переконати їх, що, будучи непотрібними на цьому світі, поступають нерозумно, продовжуючи життя, котре для них самих є тягарем, а вони – тягарем для інших» (Т. Мор. *Утопія* / перекл. з лат. Й. Кобів. Київ 1988, с. 85).

⁴⁵ G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 17.

⁴⁶ K. Malinowska, K. Urban. *Historia eutanazji*, с. 4.

досліджував усі аспекти будь-якого питання, робив невимушені висновки. Він не так обстоював особисту моральну чи природну свободу людини відібрати собі життя, якщо вона розсудливо робить такий вибір, як порушував питання релігійних і філософських обмежень супроти цього вибору⁴⁷.

Від XVII ст. термін «евтаназія» починає означати «легку», «добру смерть». Англійський філософ Френсіс Бекон (1561-1626 рр.) у праці «Про гідність і розвиток науки» зауважив, що професійним обов'язком лікарів щодо невиліковно хворих є евтаназія, котру потрібно розуміти як полегшення мук помирання. Він поділяв евтаназію на зовнішню і внутрішню. Якраз внутрішня полягала в приготуванні душі людини до смерті як «мистецтва доброго помирання», а зовнішня евтаназія – у полегшенні стану хворого через призначення лікарем знеболювальних засобів⁴⁸. Чимало сучасних дослідників вважає, що термін «евтаназія» в нинішньому розумінні застосовував саме Бекон. З часом це слово набуло значення медичного втручання для полегшення болю та страждання хворого, а також можливості прискорити смерть.

Важливе твердження, що стосується пришвидшення смерті, знаходимо в «батька» новітньої філософії Рене Декарта (1596-1650 рр.). Він пише, що «страх представляє смерть крайнім злом, від якого можна врятуватися тільки втечею, а з іншого боку, почуття власної гідності показує ганьбу цієї втечі ще гіршим злом»⁴⁹. Декарт негативно оцінює самогубство, твердячи, що ті, котрі «сильно страждають», хочуть покласти кінець своєму життю «лише з метою полегшити свій тягар [...], але вони зовсім насправді не прагнуть втратити життя»⁵⁰. Однак ті, що остаточно вибирають смерть, «діють так унаслідок помилки їхнього розуму, але не в повноті раціональної оцінки, ані через переконання, закладене в них самою природою [...]»⁵¹. Декарт рішуче висловлюється проти евтаназії, хоча треба зазначити, що його дуалістична філософія виформувала погляд, що «лагідна смерть» стосується не всієї людини, а лише її тіла⁵².

Загалом, у добу Просвітництва проблематиці смерті присвячували мало місця. В центрі зацікавлень тогочасних мислителів було щасливе життя; відкинувши релігію і Об'явлення, вони почали вихвалити прогрес, що був плодом розвитку науки. Віру в Бога замінили вірою в розум. У підкресленні великих можливостей людини не могло бути місця переконанню про її обмеженість і смертність. Мова про смерть, зокрема передчасну

⁴⁷ E. J. Larson, D. W. Amundsen. *A Different Death*, с. 146.

⁴⁸ W. Bołoz. *Etyka chrześcijańska wobec problemów końca życia*, с. 123.

⁴⁹ Рене Декарт. *Сочинения*, т. 1. Москва 1989, с. 504.

⁵⁰ Рене Декарт. *Сочинения*, т. 2. Москва 1994, с. 533.

⁵¹ Там само, с. 534.

⁵² G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 18.

й болочу, не підходила духові часу. Людина, поглинута вшануванням своєї величі й досконалості, мріяла радше про безсмертність⁵³.

Розвиток точних наук розвинув віру в необмежені можливості медицини. Бенджамін Франклін (1706-1790 рр.) відкрито твердив про продовження людського життя поза сто років та одночасно виправдовував практику евтаназії з огляду на гедоністичні цінності. Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755 рр.), Дені Дідро (1713-1784 рр.) і Жан-Жак Руссо (1712-1778 рр.) допускали самогубство, відповідно й евтаназію, як досягнення приємності над терпіннями⁵⁴.

Подібні погляди культивували пізніше в позитивістській філософії⁵⁵. Наприклад, Огюст Конт (1798-1857 рр.) вважав, що заподіяння смерті терплячому хворому можна трактувати як служіння для добра людства, що вище, ніж добро індивідуума. Йоган Готліб Фіхте (1762-1814 рр.) твердив, що внаслідок втрати автономії власного «я» зникають моральні зобов'язання, які стосуються життя в такій формі, бо життя в неволі є безвартісним і негідним людини⁵⁶.

Цілком інший підхід до цієї проблематики мав один із найвідоміших лікарів першої третини ХІХ ст. і редактор найавторитетнішого медичного журналу Німеччини того часу – Христофор Гуфеланд (1762-1836 рр.). Він засуджував лікарів, які презирливо ставилися до вмираючих хворих, та закликав не залишати пацієнтів до самої смерті, щоб принаймні полегшити їхні страждання. Після смерті іншого знаменитого німецького лікаря і професора університету в Галле Йоганна Рейля (1759-1813 рр.) було надруковано його праці про евтаназію, де автор твердив, що обов'язком лікаря є полегшення смерті кожного вмираючого хворого. Він аналізував терапевтичні принципи теорії евтаназії і наголошував, що потрібно дбати, аби людина помирала природною смертю. Рейль вважав евтаназію допомогою лікаря вмираючому, яка полягає в огорненні пацієнта терпеливою опікою, поєднаною з умілим дозуванням знеболювальних ліків. Однак процес помирання з жодних мотивів не можна прискорювати⁵⁷.

По-іншому підходить до цієї проблематики один із найвпливовіших новітніх мислителів – Георг Вільгельм Гегель (1770-1831 рр.). Його філософія є передусім «філософією смерті». Людина, маючи виняткове становище у світі минаючого буття, живе зі свідомістю свого неминучого кінця. Смерть

⁵³ G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 20.

⁵⁴ K. Malinowska, K. Urban. *Historia eutanazji*, с. 5.

⁵⁵ Позитивізм та саєнтизм сформуваали такий погляд на світ і людину, де заподіяння смерті хворому служить добру суспільства, яке стоїть вище, ніж добро кожної людини. G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 20.

⁵⁶ T. Kraj. *Eutanazja a eugenika we współczesnej praktyce medycznej // Systemy bioetyki* / ред. T. Biesaga. Kraków 2003, с. 209.

⁵⁷ Б. Г. Юдин, А. Я. Иванюшкин. *Смерть и умирание: Эвтаназия*, с. 285.

для неї є необхідністю. Тому саме в ній людина вбачає своє визволення⁵⁸. Смерть є актом, де найповніше проявляється людська гідність. Через смерть індивідуум найдосконаліше реалізує власну свободу: «Смерть – це завершення і найвища праця, яку індивід як такий завершує для спільноти»⁵⁹. Однак якщо приймаємо, що людина є абсолютним господарем свого життя і смерті, то ніщо не стоїть на перешкоді для визнання її господарем життя та смерті інших. Проте не всі мають відвагу використовувати вроджену владу: слабкі особи потребують, щоб за неї вирішували сильніші⁶⁰.

Фрідріх Ніцше (1844-1900 рр.) розвинув ідеї Гегеля. Він, відкидаючи існування Бога, вважав людину творцем і абсолютним володарем свого життя. За його переконанням, природна смерть не має сенсу, тому людина, як розумна істота, повинна сама вирішувати про кінець свого життя. Прославляння сильної й вартісної людини в Ніцше привело до утворення поняття «безвартісного» життя і навіть «не-людини»⁶¹. Це мислення ще більше розвинулося в біологічно-матеріалістичних поглядах суспільного дарвінізму⁶² та нацистській ідеології, де людину сприймали не з огляду на її гідність, дану Богом, а за досягненнями, які можна виміряти, і користю, принесеною суспільству й народу⁶³.

Ніцше, погорджуючи традиційними вартостями, як і людським життям, описував конфлікт між сильними і слабкими категоріями боротьби. На його думку, у світі існувала постійна боротьба між недужими (нижчими) і здоровими (вищими). Останні не повинні мати контакту з першими, а ще більше – не можуть деградувати, щоб бути їхніми лікарями, медсестрами. Ніцше твердив, що пацієнтів із хронічними захворюваннями треба заохочувати до самогубства⁶⁴.

⁵⁸ «[...] відриваються від цілого і прагнуть непорушного буття для себе та особистої безпеки, відчуті свого господаря – смерть. Завдяки цьому розпадові форми існування дух [...] зберігає Я своєї свідомості й підносить це Я до рівня своєї свободи і сили» (Г. В. Гегель. *Феноменологія духу* / перекл. з нім. П. Таращук. Київ 2004, с. 311).

⁵⁹ Там само, с. 309.

⁶⁰ G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 20-21.

⁶¹ Ф. Ніцше. *По той бік добра і зла* / перекл. з нім. А. Онишко. Львів 2002, с. 60-61, 136.

⁶² Це світогляд, за яким суспільство має звільнитися від слабких осіб і тих, що не приносять користі. R. Fenigsen. *Eutanazja: Śmierć z wyboru?* Poznań 1994, с. 13.

⁶³ J. Dziedzic. *Eutanazja // Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański. Głos Kościoła* / ред. А. Muszala. Radom 2005, с. 153.

⁶⁴ «Для цього слід передусім, щоб здорові були відгороджені від недужих, цуралися навіть подобі недужих, не плутали себе з ними. Чи, може, вони не мають іншого клопоту, як бути санітарами й лікарями? Та гіршого нерозуміння та паплюження свого завдання не могло і на думку спасти, бо вищому не слід опускатися до рівня знаряддя в руках нижчого, патос відстані має на віки вічні розмежувати й самі завдання! [...] Отож свіжого повітря! Свіжого повітря! [...] Геть від нудотних випарів гниття у нутрощах ... недужих» (Ф. Ніцше. *Генеалогія моралі* / перекл. з нім. А. Онишко. Львів 2002, с. 285-286).

Без сумніву, погляди Гегеля і Ніцше великою мірою спричинилися до формування проевтаназійної ментальності європейців. Поступово тематизуються проблеми як ненавмисного скорочення життя вмираючого внаслідок приймання знеболювальних засобів, так і продовження страждань через терапію в безнадійних ситуаціях. І на зламі XIX і XX століть здійнялася хвиля голосів з домаганнями евтаназії. В засобах масової інформації пропагується умертвлення немовлят із вадами, невиліковно хворих, доживаючих старців. Прикладом може бути думка А. Йоста, котрий 1895 р. в творі «Право на власну смерть» домагається узаконення вбивства недужих «за бажанням», і не лише в разі невиліковної хвороби тіла, а й при важких психічних порушеннях. Йоста можна вважати протагоністом поглядів майбутніх прихильників активної евтаназії. Він використовує такі поняття, як «вартісне життя» (повне радості та щастя), а також «безвартісне життя» (наповнене стражданням), говорить про користь і втрати, які людина зробила в житті для суспільства. На думку Йоста, людське життя може не тільки втратити вартість, а й набути «негативної вартості», що дозволяє його перервати⁶⁵.

Отже, під кінець XIX ст. тема евтаназії вже займає стійку позицію в європейській філософській думці. Через діяльність згаданих мислителів дискусії, що провадилися в їхньому середовищі, стають доступними для широкого кола. Терміну «евтаназія» надають нового значення – добровільне припинення життя хворому з його згоди шляхом медичного втручання, яке спричиняє лагідну смерть. Тут йдеться не про звичайне редагування термінології, а про кардинальну зміну концепції людини, людського життя та його місця у шкалі цінностей⁶⁶.

Сучасна дискусія про евтаназію (XX-XXI ст.)

На початку XX ст. формується сучасне поняття евтаназії як дії, що спричиняє легку смерть. Суспільному рухові на захист евтаназії, дуже активному в нинішній час, притаманні особливі відтінки та аргументи, що відрізняються від тверджень на підтримку ідеї смерті зі співчуття в інші історичні епохи. Сучасна тенденція не обмежується констатацією суті людського розуміння так званої «смерті зі співчуття», а прямує до її легалізації. Саме через це ми повинні зрозуміти вкладену в цю тенденцію ідеологію та проаналізувати етико-культурний контекст, з якого вона народжується і який її підтримує⁶⁷.

⁶⁵ M. Machinek. *Śmierć w dyspozycji człowieka*, с. 51.

⁶⁶ J. Kalniuk. *Eutanazja negacją wartości życia i powołania człowieka*, с. 72.

⁶⁷ Э. Сгречча, В. Тамбоне. *Биоэтика*, с. 346.

У 1906 р. в штаті Огайо (США) парламент уперше опрацьовує закон, за яким пацієнт із невиліковною хворобою може вимагати висновку консилиуму з чотирьох лікарів про те, чи потрібно скоротити його страждання. Парламент штату Айова намагався поширити евтаназійне втручання на дітей-калік і розумово відсталих. Обидва ці закони Конгрес Сполучених Штатів у Вашингтоні відхилив через їхню суперечність із Конституцією⁶⁸.

Відразу після I Світової війни, в результаті публікації 1920 р. праці «Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens» («Про вільне знищення безвартісного життя») професорів Карла Біндінга (1841-1920 рр.) і Альфреда Гохе (1865-1943 рр.), у німецьких медичних і правничих середовищах прийнявся термін «право на смерть»⁶⁹. Ці двоє німецьких учених доводили право суспільства звільнитися від небажаних осіб, особливо психічнохворих і калік, вважаючи їхнє існування безвартісним – таким, що заподіює державі лише збитки й не є джерелом якоїсь користі. Також публікація представила евтаназію як повну співчуття відповідь на прохання про смерть у межах контрольованого процесу. Стосовно невиліковно хворих згадані професори наполягали на скороченні страждання через заподіяння смерті, маючи на увазі тільки пришвидшення процесу, що неминуче веде до смерті. Таку діяльність слід не лише дозволити, але й визнати її обов'язковою, що походить зі співчуття. Біндінг стверджував: якщо самогубство не карається, то можна вилучити й карність евтаназії, у ситуації невиліковних хворих – за їхнім рішенням, а психічнохворих і пацієнтів у комі – без їхньої згоди. К. Біндінг і А. Гохе наголошували, що вбивство людей, здатних прийняти рішення, без їхньої згоди або з милосердя є недопустимим. Отож висновок про спричинення смерті належить подавати до комісії, у складі якої мали б бути лікар, психіатр, юрист. Завдання комісії – прийняти рішення про «цінність життя» за висновком лікуючого лікаря і когось із його оточення. Після позитивного розгляду цього висновку можна проводити евтаназію⁷⁰. Це стало наступним

⁶⁸ S. Rosik. Pokusa eutanazji a normatyw osobowej godności człowieka, с. 29.

⁶⁹ Біндінг був одним із провідних спеціалістів з кримінального та конституційного права; викладав в університетах Базилі, Страсбурга та інших. Гохе – лікар-психіатр, керівник кафедри психіатрії в університеті (м. Фрайбург) та директор психіатричної клініки. Див.: М. Czachorowski. Eutanazja // *Encyklopedia «białych plam»*, т. 5 // ред. А. Winiarczyk. Radom 2001, с. 315.

⁷⁰ Біндінг визначив три групи осіб, до яких потрібно застосовувати евтаназію: 1) люди, незворотньо виснажені хворобою чи якимсь ушкодженням, що вповні розуміють ситуацію, хочуть і якимось уже виразили свою потребу в полегшенні; 2) невиліковно хворі на ідіотизм, які не виявили жодної ймовірної згоди на вбивство, але життя яких цілковито позбавлене сенсу та є жахливим тягарем для родин і суспільства; 3) пацієнтів колись здорових, але через хворобу непритомних і які, навіть якби й вийшли з коми, то, перебуваючи у вегетативному стані, зазнавали б терпіння. Див.: J. C. Willke та ін. *Życie czy śmierć: Stare i nowe tajemnice eutanazji* / перекл. Н. Dankiewicz. Gdańsk 2000, с. 20-21.

імпульсом у дискусії на тему легалізації еутаназії. Книжка дуже вплинула на суспільне сприйняття ідеї еутаназії і спричинилася до розробки програми впровадження її в життя.

У 1930-ті роки в Німеччині масово втілювалися пропозиції Біндинга і Гохе. Спочатку було дозволено еутаназію немовлят та дітей із вродженим каліцтвом і вадами розвитку. Незабаром, знову ж таки на ґрунті співчуття, було введено програму «легкої смерті» для дорослих німецьких громадян – невиліковно чи розумово хворих⁷¹.

Згодом, на початку 1940-х років, з розвитком воєнних дій, Гітлер використав і поширив цю лікарську практику. 1 вересня 1939 р. він видав наказ про еутаназійну діяльність, адресований німецьким лікарям, з дозволом на «смерть із милосердя» невиліковно хворим в останній стадії їхнього життя⁷².

Слід зазначити, що протест супроти такого трактування смерті висловило німецьке суспільство, особливо католицьке і протестантське духовенство, а також більшість лікарів і медичного персоналу. Апостольська столиця декретом від 2 грудня 1940 р. чітко наголосила, що жодна цивільна влада не має права вбивати людей, а ще більше – неповносправних фізично й психічно⁷³.

Виявлення злочинів II Світової війни було правдивим шоком. Суспільство й народи вимагали чіткого окреслення прав людини, її гідності, особистої свободи, права на охорону здоров'я. В таких умовах виникла Женевська декларація (1948 р.). Громадськість у всьому світі почала різко відкидати еутаназію. Страхіття війни спричинили те, що слово «еутаназія» стало майже табу, зокрема в німецькомовному середовищі⁷⁴. Однак через двадцять-тридцять років ситуація почалася змінюватися. Розвиток нових медичних технологій, насамперед лікування, яке підтримує життя, разом з утвердженням у медичній практиці права пацієнта на автономний вибір, а також поява громадських рухів, що відстоюють «право на достойну смерть», призвели до того, що проблема еутаназії знову опинилася в центрі уваги⁷⁵.

Зрозуміло, що причини еутаназії, які висувають сьогодні її прихильники, не збігаються з нацистськими, тому потрібно їх докладно проаналізувати. Проте є одна точка перетину між нацистськими теоріями і сучасною ідеологією еутаназії. Подібність між ними полягає у відсутності

⁷¹ Э. Сгречча, В. Тамбоне. *Биоэтика*, с. 348.

⁷² G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 25.

⁷³ S. Rosik. *Pokusa eutanazji a normatyw osobowej godności człowieka*, с. 30.

⁷⁴ C. Frey. *Stanowisko Kościołów protestanckich i protestanckiej teologii w kwestii eutanazji // Eutanazja w dyskusji* / ред. P. Morciniec. Opole 2001, с. 190.

⁷⁵ Б. Г. Юдин, А. Я. Иванюшкин. *Смерть и умирание: Эвтаназия*, с. 287.

концепції винятковості й трансцендентності людської особи, а коли немає цієї вартості, що тісно пов'язана з твердженням про існування особового Бога, то порушуються засади гідності людини⁷⁶.

У 1980 р. Ганс Атротт засновує «Німецьке Товариство гідної смерті людини», що відстоює право допомагати померти невеликовно хворим, які можуть вирішувати про момент своєї смерті⁷⁷. Товариство також вимагало врегулювати право громадян демократичної держави на пасивну або активну евтаназію без притягнення до кримінальної відповідальності⁷⁸.

У 1982 р. в Нідерландах була заснована Комісія з питань евтаназії, для майбутньої легалізації евтаназії й асистованого самогубства. В 1984 р. Королівське медичне товариство опрацювало список необхідних умов для виконання евтаназії, щоб не притягати лікаря до кримінальної відповідальності за вбивство. Це спричинило *толерантне ставлення до евтаназії* в країні⁷⁹. Наступний документ – «Контроль над закінченням життя за бажанням і допомогою в самогубстві, а також зміни до кримінального кодексу і закону про поховання і кремацію» – Вища палата парламенту Нідерландів затвердила 10 квітня 2001 р. Він легалізував евтаназію, визнаючи, що спричинення смерті недужим є законним за трьох умов: 1) пацієнт є невеликовно хворим; 2) зазнає дуже важких страждань; 3) добровільно, однозначно й багато разів виявляє бажання померти. Неповнолітні від 12 до 16 років теж можуть просити про «лагідну смерть» за умови, що їхні родичі дають згоду. Ельз Борст, міністр здоров'я, сказала, що основною причиною прийняття закону є виявлення існуючої практики скорочення життя на прохання хворого⁸⁰. Йдеться про те, щоби процедура «лагідної смерті» була відкрита й зрозуміла. Критерії лікарської практики, що містяться в законі, мають оберекти хворого від можливих зловживань медиків⁸¹. Таким чином, евтаназія отримала суспільне схвалення. І тут постає дуже спірне питання: чи закон має легалізувати те, що відбувається на практиці, чи, натомість, практика повинна дотримуватися приписів закону⁸²?

⁷⁶ Э. Сгречча, В. Тамбоне. *Биоэтика*, с. 348.

⁷⁷ За чотири роки існування це товариство прийняло майже 10000 членів: P. Marx. *And Now Euthanasia...*, вид. 2-ге. Washington 1985, с. 58.

⁷⁸ A. Bohdanowicz. Od etyki godności osoby do etyki interesu: Peter Singer i jego próby zmiany paradygmatu etycznego // *Moralne aspekty przemian cywilizacyjnych* / ред. J. Nagórny, A. Derdziuk. Lublin 2001, с. 105.

⁷⁹ S. Rosik. *Pokusa eutanazji a normatyw osobowej godności człowieka*, с. 30.

⁸⁰ Повне висловлювання Е. Борст подане на урядовому порталі: <http://www.minbuza.nl>, 15.12.2002.

⁸¹ G. Mazur. *Etyczna ocena legalizacji eutanazji w Holandii*, с. 46.

⁸² Э. Сгречча, В. Тамбоне. *Биоэтика*, с. 366.

Подібні тенденції сьогодні поширюються і в інших країнах. Бельгія на початку 2001 р. була близькою до рішень Нідерландів. Комісія справедливості й суспільних справ у сенаті прийняла проевтаназійне рішення. А 16 травня 2002 р. парламент проголосив закон про легалізацію евтаназії і допомогу при самогубстві з критеріями, подібними до нідерландських⁸³.

Британська Палата громад у Лондоні в 1990 р. відхилила проект щодо евтаназії на особисте прохання хворого, а у вересні 2015 р. знову розглядався закон про евтаназію, який відхилено з результатом: 330 – «проти», 118 – «за». Проте дискусія триває.

Діяльність за легалізацію евтаназії в США виявляється по-різному в багатьох площинах і має довгу історію. Евтаназія в Америці може бути дозволена в окремих штатах через законодавчу владу або референдум. Асистоване самогубство відхилив Найвищий суд США, проте воно легальне у штаті Орегон із 8 листопада 1994 р. Його чинність було відразу припинено, але референдум 27 жовтня 1997 р. підтвердив його дію. 5 листопада 1991 р. відбувся референдум щодо евтаназії у штаті Вашингтон (США). Результат цього референдуму негативний, але в 2009 р. черговий референдум легалізував евтаназію. На сьогодні в п'яти штатах Америки легалізовано евтаназію.

У світлі наведених вище евтаназійних тенденцій треба розглянути й правовий статус евтаназії в Україні. Законодавство України про охорону здоров'я забороняє евтаназію. За статтею 52 медпрацівники зобов'язані надавати хворому, який опинився в критичному для життя стані, медичну допомогу в повному обсязі. В третій частині цієї статті сказано: «Медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії, навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань»⁸⁴. Активні заходи щодо підтримання життя пацієнта припиняють лише тоді, коли його стан визначають як незворотну смерть. Послідовність припинення таких заходів, поняття та критерії смерті визначає Міністерство охорони здоров'я України. Така ж норма дотримана і в Цивільному Кодексі України. Згідно зі статтею 281, ч. 4: «Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя»⁸⁵. Хоча терміна «евтаназія» тут не вжито, проте, як зрозуміло з контексту, не дозволяється пришвидшувати смерть на прохання людини.

Звичайно, великим позитивом можна назвати те, що сьогодні закон забороняє евтаназію, однак потрібно також пам'ятати, що правова база

⁸³ J. Dziedzic. Eutanazja, с. 155.

⁸⁴ Верховна Рада України. Основи Законодавства України про охорону здоров'я // *Голос України* 488 (1992) 12.

⁸⁵ *ЦК України*, ст. 281 «Право на життя», 02.11.2016 (http://urist-ua.net/кодекси/цивільний_кодекс_україни).

в Україні в нинішній час нечітка й розмита. Ще десять років тому на законодавчому рівні в Україні питання евтаназії не дискутувалося. Дехто твердив, що це не актуально. Сьогодні ситуація змінилася, але, на жаль, не в кращу сторону: багато голосів лунає про легалізацію евтаназії і в українському суспільстві.

У 2015р. у Верховну Раду було подано Проект Закону України «Про забезпечення права людини на гідне закінчення життя», також було розроблено і теоретичну модель цього законопроекту. Водночас підготовлено проект змін до Закону України про охорону здоров'я, з якого повністю вилучена стаття 52 щодо заборони евтаназії. Через спротив духовенства законопроект був відхилений.

Усе частіше в українському медійному просторі можна простежувати проевтаназійні тенденції. Однак непокоїть, що багато з таких пропозицій походить із юридичних середовищ, які в основному не займають чіткої позиції проти евтаназії, і, як наслідок, їхні висновки досить двозначні⁸⁶. Нам нав'язують, що евтаназія необхідна, підмінюючи поняття і таким чином маніпулюючи громадського думкою. Натомість медики, котрі щодня зустрічаються з болем, стражданням хворої людини, добре розуміють, що евтаназія спотворює покликання лікаря. Досвід показує, що найчастіше прохання про евтаназію зникає тоді, коли є допомога. Це свідчить про те, що медицина може забезпечити якісну допомогу невиліковно хворому. І це є викликом для суспільства – розвивати паліативну медицину в країні, а не розробляти законопроекти для знищення людей. Необхідно вдосконалювати вміння боротися з болем, а не усувати біль, страждання, хворобу шляхом знищення пацієнта, який від них потерпає. Бо, як видно з історії, евтаназія починалася з важкохворих і вмираючих, а продовжувалася на психічно і фізично неповносправних та дітях.

Отже, історія дебатів на тему евтаназії виразно вказує на тенденції, що роблять охорону життя залежною від суспільної придатності людини і є відображенням певного світогляду. Гідність людини зводиться до біологічної та економічної продуктивності. Людина втрачає право на життя, коли стає тягарем для інших. Цей екскурс в історію виразно демонструє, яка коротка відстань між убивством із милосердя і вбивством з ідеологічних міркувань. У цьому – одна з головних небезпек активної евтаназії. На противагу попередникам, сучасні прихильники евтаназії можуть скористати з уроків історії, що висвітлюють справжню природу вбивства за допомогою лікаря як фальшиве співчуття і викривлене милосердя.

⁸⁶ Наприклад, О. Довбуш підтримує доцільність законодавчо легалізувати евтаназію. Див.: О. Довбуш. Право на гідну смерть // *Право України* 10 (2002) 122-125.

Історія застерігає, що смерть за допомогою лікаря є загрозою, яка руйнує фундаменти лікарської етики, а також основні засади рівної гідності та природної вартості, тобто життя кожної людської істоти⁸⁷. З одного боку, сучасна цивілізація несе зі собою багато добродійств, людина живе ліпше, розвивається наука, освоюється космос. З іншого ж – у своєму підході до людини вона вертається назад, до часів античної Спарти, де усували із суспільства хворих і старих⁸⁸.

Представлені вище факти, що стосуються евтаназійних тенденцій у деяких країнах, – це не звичайні дані, які досить узяти до відома чи й поставитися до них байдуже. Вони є закликком до глибших розмірковувань про причини нинішнього стану людства, а також до розвитку діяльності, що служила б автентичному добру людини⁸⁹.

Висновок

У статті проаналізовано історичний аспект розвитку ідеї евтаназії від античності до наших днів. Це дало змогу простежити зміну поняття евтаназії в різні епохи та ставлення до цього явища як окремих осіб, так і суспільства. Можна ствердити, що поняття евтаназії в античних джерелах, окрім небагатьох випадків, не використовувалося ні в медичному контексті, тобто як допомога лікаря при вмиранні, ні як «смерть за бажанням», а сприймалося радше як філософський ідеал смерті, вільної від часто негативних досвідчень, таких, що передували їй, – як важка хвороба чи передсмертний страх. Йшлося, отже, більше про обставини, що супроводжували смерть, а не про її свідоме спричинення.

Натомість у літературі раннього християнства тема самогубства хворих не тільки ніколи не порушувалася як етичне питання. Немає і жодних свідчень того, що при важкій хворобі перевага була на боці смерті. Проте перелам XIX-XX ст. народжує рух прихильників евтаназії в англосаксонських і німецькомовних державах. Терміну «евтаназія» надають нового значення: тепер це добровільне відбирання хворому життя шляхом медичного втручання, що спричиняє «лагідну смерть». Тут не йдеться про звичайну зміну лексики – маємо справу з глибокою зміною концепції людини, людського життя та його місця у шкалі вартостей. Однак історія перестерігає, що смерть за допомогою лікаря є істотною загрозою, яка руйнує засади лікарської етики, а також фундаментальні принципи рівної гідності та природної вартості життя кожної людської істоти.

⁸⁷ J. C. Willke та ін. *Życie czy śmierć: Stare i nowe tajemnice eutanazji*, с. 32-33.

⁸⁸ R. Domżał-Drzewicka. *Czym jest eutanazja w XX wieku? // Eutanazja: perspektywa religijno-medyczna-prawna, etyka kresu życia* / ред. B. Siwek. Lublin 1996, с. 141.

⁸⁹ Поп. *Evangelium vitae*, 27.

Проблематика евтаназії, що розглядалася в цій статті, є досить широкою. Деякі аспекти були розглянуті всебічно, а деякі лише засигналізовані, тому вони можуть бути вихідним пунктом для подальших досліджень. Зокрема, серед історичних питань дещо ширшого аналізу потребують думки новітніх філософів, які вплинули на сучасну евтаназійну ментальність. Необхідний також детальніший розгляд процесу легалізації евтаназії в Нідерландах та референдумів, проведених в окремих штатах Америки. Також подальші дослідження даної теми вимальовуються в поглибленому вивченні танатологічної тематики, щоби розкрити сенс і вартість смерті, як на основі Об'явлення, так і користуючись етичною перспективою. Ця тема є особливо важливою в сучасній культурі, що трактує смерть як неминуче зло, а така ідеологія не впливає позитивно на людське існування.

Прихильники евтаназії використовують різні твердження, щоби виправдати її моральну та правову дозволеність. Тому необхідні подальші морально-етичні дослідження в біомедицині, з формуванням ширшого кола суспільного зацікавлення, щоби виробити й усталити нове ставлення до хворих і найбільш незахищених людей. Адже від результатів поглибленого, міждисциплінарного обговорення моральної проблематики евтаназії залежатиме не тільки доля неповносправних та літніх людей, а й моральне обличчя світу XXI століття.

Josafata Drobyk

EUTHANASIA: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND CURRENT SITUATION

This article presents historical aspect of one of the «fruits» of modern civilization – euthanasia that has been increasingly applied in practice. Today there are more and more voices in favor of total legalization of euthanasia, right to it is being promoted in the media, and the process of its legalization in Europe is gaining rapid momentum. The author of the article focuses on the value of each human life and draws attention to the fact that the issue of euthanasia needs the greatest possible consolidation and collaboration of all people of goodwill, organizations and institutions protecting the inviolability of human life, the spread of true information about the harmfulness of euthanasia and respect for human life.

Keywords: death, euthanasia, right to life, physical and mental suffering, incurable disease.